

HANDBOEK BEHOUD & BEHEER

Religieus Erfgoed

Inhoud

A1 Erfgoed en Monumentenzorg	4	B1 Onderhoud en restauratie	14
1.1 – Monumentenzorg in vogelvlucht	4	1.1 – Instandhoudingsplicht	14
A2 Religieus erfgoed	5	1.2 – De gemeente als eerste aanspreekpunt	14
A3 Erfgoedwet en omgevingswet	5	B2 Inventariseren, registeren en documenteren	15
3.1 – Rijksmonumenten	5	B3 Onderhoud	15
3.2 – Provinciale monumenten	6	B4 Restauratie	16
3.3 – Gemeentelijke monumenten	6	B5 Stichting ERM	16
3.4 – Beschermd stads- of dorpsgezicht	6	B6 Monumentenwacht	17
3.5 – Roerend religieus erfgoed	6		
3.6 – Werelderfgoed	7		
3.7 – Andere typen erfgoed	7		
A4 Toezicht en zorgplicht	7		
4.1 – Toezicht	7		
4.1 – Zorgplicht	7		
A5 Vragen over erfgoed	8		
5.1 – De gemeente en provincie	8		
5.2 – Rijksoverheid	8		
5.3 – Feiten en cijfers	8		
5.4 – POM	8		
5.5 – Monumentenschildjes en informatiebordjes	8		
A6 Nationale kerkenaanpak	9		

Inleiding

Als trotse bezitter van een monumentaal kerkgebouw heeft u samen met anderen een belangrijke taak. Zorg dragen voor iets wat van onvervangbare en onmisbare waarde is voor het Nederlands cultuurbezit. Er zijn allerlei adviesinstanties en organisaties om u daarbij te helpen en subsidieregelingen waar u aanspraak op kunt maken. Anderzijds zijn er verplichtingen. Ook als u geen eigenaar bent, maar het erfgoed tijdelijk in beheer heeft, zult u in aanraking komen met wetten, regels en beleidsplannen. Zowel op nationaal, regionaal als op lokaal niveau. Het is dus zaak u hiervan goed op de hoogte te stellen.

In deze module van het vbmK Handboek *Behoud en Beheer* helpen we u daarbij op weg. We beginnen met een kort historisch overzicht van de monumentenzorg in Nederland. Vervolgens schetsen we de kernpunten uit de huidige *Erfgoedwet* en *Omgevingswet*, voor zover die voor u als eigenaar of beheerder van een monumentale kerk van belang zijn. We bespreken onder andere wat het begrip ‘religieus erfgoed’ inhoudt, hoe de beschermde status van gebouwen en voorwerpen geregeld is, en welke instellingen en organisaties daarbij een centrale rol spelen.

Het landelijke beleidsplan, *de Nationale Kerkenaanpak*, komt daarna aan bod.

In het tweede deel van deze module gaan we dieper in op de instandhoudingsplicht. Als eigenaar van een monumentale kerk bent u namelijk wettelijk verplicht tot onderhoud en restauratie.

Op de Kennisbank van de vbmK kunt u alle verwijzingen en documenten vinden die we in deze module noemen, aangevuld met actuele gegevens en nog meer informatie. www.vbmK.nl

colofon

Samenstelling en redactie

Brigitte Linskens, Anneloes van Kuijk

Grafisch ontwerp

John Stelck, Leiden

Druk

Puntgaaf Drukkerij, Leiden

Uitgave

Vereniging van Beheerders van

Monumentale Kerkgebouwen

in Nederland

Coehoornsingel 14

9711 BS Groningen

info@vbmK.nl

www.vbmK.nl

Met dank aan Theo Kralt.

Deze module Religieus Erfgoed van het Handboek vbmK Behoud en Beheer werd mede mogelijk gemaakt dankzij financiële bijdragen van RCE.

© 2019 vbmK

A1 Erfgoed en Monumentenzorg

1.1 Monumentenzorg in vogelvlucht

In Nederland kwam een systematische zorg van rijkswege voor het historisch erfgoed pas op gang in de tweede helft van de 19de eeuw. In die periode ging de overheid voor het eerst zorg dragen voor historische gebouwen met beleid en instellingen op nationaal niveau. Daarvóór werden op lokaal niveau stads- en dorpsgezichten beschermd door plaatselijke verordeningen, zoals sloop- en bouwvergunningen.

In 1874 stelde minister van Binnenlandse Zaken Johan Geertsema het College van Rijksadviseurs voor de Monumenten van Geschiedenis en Kunst in, de eerste nationale adviesraad. Victor de Stuers kreeg de leiding. De Stuers had in 1873 met zijn artikel *Holland op zijn smalst* de aanzet gegeven door te wijzen op het gebrek aan belangstelling in Nederland voor cultuurhistorische waarden. Het aantal aanvragen en adviezen van het College nam zo sterk toe, dat het Ministerie van Binnenlandse Zaken een aparte afdeling voor Kunsten en Wetenschap inrichtte.

Een belangrijke stap werd gezet met de eerste inventarisatie van alle Nederlandse monumentale gebouwen. De commissie die hiermee in 1903 aan de slag ging, ontwikkelde zich in 1918 tot het Rijksbureau voor de Monumentenzorg (RDMZ), later de Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten (RACM), voorlopers van de huidige Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE).

Ondanks alle aandacht voor monumenten zou het nog tot 1940 duren voor de bescherming van ons nationale bouwkundige erfgoed bij wet werd geregeld, in het Besluit op de Wederopbouw. De eerste echte 'Monumentenwet' werd in 1961 van kracht. Met de herziening in 1988 kregen naast de monumentale gebouwen ook stads- en dorpsgezichten en archeologische monumenten een plek. In 2016 kwam een volgende ingrijpende herziening. Deze nieuwe en huidige Erfgoedwet heeft niet langer uitsluitend betrekking op het onroerende erfgoed, maar ook op het roerende. Sommige onderdelen van de Monumentenwet werden overgeheveld naar de Omgevingswet.

RCE ► cultureelerfgoed.nl

A2 Religieus erfgoed

De term 'religieus erfgoed' komt in de huidige wetgeving als zodanig niet voor. In de Erfgoedwet staat *cultureel* erfgoed centraal. Dit omvat 'uit het verleden geërfde materiële en immateriële bronnen, in de loop van de tijd tot stand gebracht door de mens of ontstaan uit de wisselwerking tussen mens en omgeving, die mensen, onafhankelijk van het bezit ervan, identificeren als een weerspiegeling en uitdrukking van zich voortdurend ontwikkelende waarden, overtuigingen, kennis en tradities, en die aan hen en toekomstige generaties een referentiekader bieden'. Religieus erfgoed laat zich dan omschrijven als 'cultureel erfgoed van religieuze waarde'.

Tot het cultureel erfgoed, en dus ook het religieus erfgoed, behoren zowel roerende als onroerende goederen. Kerkgebouwen, kapellen, kloosters, begraafplaatsen, kerkorgels, gebrandschilderde kerkraden, kerkelijk zilverwerk, interieuronderdelen en voorwerpen kunnen allemaal een beschermd status hebben. Ook ensembles worden genoemd. Overigens geeft de Erfgoedwet wel een omschrijving van een 'kerkelijk monument'. Dit is 'een monument dat eigendom is van een kerkgenootschap, een zelfstandig onderdeel daarvan, een lichaam waarin kerkgenootschappen zijn verenigd, of van een ander genootschap op geestelijke grondslag en dat uitsluitend of voor een overwegend deel wordt gebruikt voor het gezamenlijk belijden van de godsdienst of levensovertuiging'.

Maar wat is nu de religieuze waarde? Deze laat zich lastiger vastleggen. Religieuze waarden zijn moeilijk te omschrijven. Functies kunnen wel benoemd worden. Kerkgebouwen hebben dikwijls in de loop van de tijd verschillende functies en waarden gehad. Zo is het Leidse Academiegebouw, een rijksmonument, in 1516 gewijd als kapel en al in 1581 herbestemd tot universiteitsgebouw. Kerkgebouwen hebben soms in het verleden gediend als beursgebouw, opslagplaats, hospitaal of paardenstal. Enkele daarvan hebben nu weer een kerkelijke functie. Voor sommige mensen heeft een Mariabeeld alleen een kunstzinnige waarde, voor anderen vooral een religieuze.

A3 Erfgoedwet en Omgevingswet

Alles wat met cultureel erfgoed te maken heeft, wordt geregeld in de Erfgoedwet, sinds 1 juli 2016 van kracht, en in de Omgevingswet. Deze zal naar verwachting per 1 januari 2021 in werking treden.

De Erfgoedwet en de Omgevingswet gaan hand in hand:

- de *Erfgoedwet* bundelt de zorg voor musea, monumenten en archeologie. De belangrijkste thema's zijn het aanwijzen van rijksmonumenten, het toezicht houden op monumenten, en het beschermen van cultuurgoederen, verzamelingen en ensembles
- de *Omgevingswet* gaat over alles in het landschap, zoals natuur, water, infrastructuur en wonen, en heeft cultureel erfgoed daarbij als een van de hoofdthema's. De Omgevingswet bevat regelgeving voor provinciale en gemeentelijke monumenten, beschermde stads- en dorpsgezichten, omgevingsvisies, monumentencommissies en de instandhoudingsplicht

Over al deze onderwerpen leest u hieronder meer.

Als eigenaar of beheerder van een monumentaal kerkgebouw kunt u op heel verschillende manieren met de Erfgoedwet en de Omgevingswet te maken krijgen. Want niet alleen de gebouwen en het kerkinterieur kunnen als monument worden aangemerkt – door het rijk, dan wel door de provincie of de gemeente – ook waardevolle religieuze voorwerpen kunnen worden beschermd. En niet-monumentale kerken kunnen evenals monumentale kerkgebouwen deel uitmaken van een beschermd stads- of dorpsgezicht.

Erfgoedwet ▼
wetten.overheid.nl/BWBR0037521/2017-09-01
Omgevingswet ▼
cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/omgevingswet
Erfgoed en de Omgevingswet ▼
aandeslagmetdeomgevingswet.nl/thema/erfgoed/

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Dé centrale instelling in de erfgoedwereld is de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE), gevestigd in Amersfoort. Als onderdeel van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (ocw) voert de RCE het beleid en de wet- en regelgeving rond erfgoed uit. Ook ontwikkelt de RCE praktisch toepasbare kennis en geeft advies over erfgoedzaken. Toch is de RCE niet voor al uw vragen over erfgoed uw eerste aanspreekpunt. In het kader van de decentralisatie van overheidsbeleid is de zorg voor erfgoed vooral een taak van gemeenten. De gemeente is uw eerste aanspreekpunt.

RCE ► www.cultureelerfgoed.nl

3.1 Rijksmonumenten

Bij monumenten denken we het eerst aan gebouwen van bijzondere waarde, de rijksmonumenten. Voor de Erfgoedwet is een rijksmonument een bouwwerk van algemeen belang vanwege zijn schoonheid, zijn betekenis voor de wetenschap of zijn cultuurhistorische waarde. Het is de minister van ocw die over het predikaat beslist, na advies van het betreffende college van burgemeester en wethouders, of, als het monument buiten de bebouwde kom staat, van gedeputeerde staten. Bij kerkelijke monumenten overlegt de minister met de eigenaar. Veel kerkgebouwen, met name de middeleeuwse grote stadskerken, zijn rijksmonumenten en genieten vanwege deze status bescherming. Niet alleen het gebouw zelf, maar ook onderdelen van de kerk en haar omgeving kunnen als rijksmonument zijn aangemerkt, zoals begraafplaatsen, bidkapellen, grafkelders, kerktorens, klokkenstoelen, kerkorgels, pastorieën, preekstoelen en sacristieën. In de oude Monumentenwet werd een leeftijdsgrens gehanteerd. Een gebouw moest ten minste vijftig jaar oud zijn om voor de status van rijksmonument in aanmerking te komen. Met de nieuwe Erfgoedwet is deze voorwaarde vervallen, waardoor ook kerkgebouwen uit de wederopbouwperiode een beschermde status kunnen krijgen. Juist deze gebouwen worden bedreigd met sluiting en sloop.

Rijksmonumentenregister

Alle erkende rijksmonumenten staan geregistreerd in het Rijksmonumentenregister. Het register is openbaar en eenvoudig online te raadplegen. Medio 2019 bevat het 3013 monumenten in de categorie 'kerk en kerkonderdeel'. Zijn monumenten nog niet in het register opgenomen maar staan ze op de lijst om aangewezen te worden, dan gelden ze als 'voorbeschermde rijksmonumenten'.

Rijksmonumentenregister ▼
cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/rijksmonumentenregister

Kerktorens

Voor veel kerkgebouwen, gebouwd vóór 1789, geldt, dat de toren eigendom is van de burgerlijke gemeente. Kerktorens hadden immers ook een belangrijke maatschappelijke functie, die gewaarborgd diende te blijven. Ze deden dienst als vuurtoren of als uitkijkpost, en kerkklokken werden geluid bij brand. Hoewel de regeling van destijds nog altijd van kracht is, hebben gemeenten en kerkgenootschappen in de loop van de tijd vaak andere afspraken gemaakt over het eigendom en/of het onderhoud van de torens. Daardoor kan in deze tijd van verkoop en nieuw gebruik van kerkgebouwen onduidelijkheid ontstaan over welke partij nu de zeggenschap heeft over de torens. Het is daarom belangrijk u goed te informeren.

VKB ► www.kerkrentmeester.nl/kennisbank/kerktorens-1

3.2 Provinciale monumenten

Volgens de Erfgoedwet kunnen provinciale staten een eigen erfgoedverordening opstellen en vastleggen welk erfgoed beheer en behoud verdient. Dit geeft bescherming tegen sloop en biedt extra subsidiemogelijkheden. Alleen de provincies Noord-Holland en Drenthe kennen provinciale monumenten, waaronder veel kerkgebouwen. Limburg kent wel een provinciaal monumentenbeleid, maar heeft geen provinciale monumenten aangewezen.

Drenthe ▼
provincialemonumentendrenthe.nl
Noord-Holland ▼
noord-holland.nl/Onderwerpen/Cultuur_en_Erfgoed/Monumenten_en_herbestemming
Limburg ▼
limburg.nl/onderwerpen/cultuur/erfgoed/monumenten/

3.3 Gemeentelijke monumenten

Ook een gemeenteraad kan een eigen erfgoedverordening vaststellen en monumenten aanwijzen die daaronder vallen. Objecten die geen nationale betekenis hebben, maar wel plaatselijk van waarde zijn, kunnen zo toch beschermd worden. Ongeveer twee derde van de Nederlandse gemeenten kent eigen monumenten. Ze staan vermeld in het verplichte gemeentelijk erfgoedregister. Deze registers zijn niet altijd openbaar. Er bestaat ook geen landelijk overzicht van gemeentelijke monumenten. Het is dan ook niet bekend hoeveel kerkgebouwen zich bevinden onder de circa 41.000 gemeentelijke monumenten. Wel staat er een (onofficiële) lijst van gemeentelijke monumenten op Wikipedia.

Beeldbepalende of karakteristieke panden

Gemeenten kunnen daarnaast gebouwen aanwijzen als 'beeldbepalend of karakteristiek pand'. Deze gebouwen of objecten zijn waardevol vanwege hun ligging en zijn van belang voor het aanzicht en de identiteit van een gebied. De regels kunnen per gemeente verschillen. Dergelijke panden genieten niet dezelfde status en bescherming als gemeentelijke monumenten. Soms is slechts de voorgevel beschermd. Ook gelden er andere subsidie-regelingen en vergunningen.

De regels voor karakteristieke en beeldbepalende gebouwen zijn over het algemeen vastgelegd in het gemeentelijk bestemmingsplan. Bestemmingsplannen per gemeente zijn in te zien op ruimtelijkeplannen.nl

Heeft u vragen of wilt u meer informatie?
 Neem dan contact op met uw gemeente.

Gemeentelijke monumenten ▼
nl.wikipedia.org/wiki/Gemeentelijk_monument

3.4 Beschermd stads- of dorpsgezicht

Uw kerkgebouw – monumentaal of niet-monumentaal – kan tevens deel uitmaken van een van de vierhonderd beschermde stads- en dorpsgezichten die Nederland rijk is. Zolang de Omgevingswet nog niet van kracht is, valt de bescherming ervan onder de Erfgoedwet. Gemeenten moeten sinds 2012 in ál hun

bestemmingsplannen rekening houden met de beschermde stads- en dorpsgezichten, dus niet alleen in de plannen voor de betreffende locaties.

Bevindt uw kerkgebouw zich in een beschermd gezicht en wilt u iets veranderen, verbouwen of verwijderen, dan heeft u daarvoor toestemming nodig van de gemeente middels een omgevingsvergunning. Let erop dat ook kleine aanpassingen moeten worden aangevraagd.

Bij Onderhoud en Restauratie leest u daar meer over.

Overzichtskaart beschermde gezichten ▼
cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/bronnen-en-kaarten/overzicht/kaart-van-beschermde-stads-en-dorpsgezichten

3.5 Roerend religieus erfgoed

De Erfgoedwet beschermt naast bouwwerken ook voorwerpen van bijzondere waarde. Bij deze 'cultuurgoederen' gaat het om voorwerpen die een bijzondere cultuurhistorische of wetenschappelijke betekenis hebben of een uitzonderlijke schoonheid, en waarvan de minister vindt dat ze onvervangbaar en onmisbaar zijn voor het Nederlandse cultuurbezit.

Ook *verzamelingen* van cultuurgoederen kunnen een eigen bescherming krijgen. Een voorbeeld daarvan is de inventaris van de Russisch Orthodoxe kerk, die door Anna Paulowna is nagelaten.

Cultuurgoederen die samen met een rijksmonument een onlosmakelijk geheel vormen, kunnen worden aangemerkt als *ensemble*. Denk hierbij aan bijzondere kerkinterieurs.

Heeft u een beschermd cultuurgoed onder uw hoede, dan gelden er speciale regels. U mag het voorwerp bijvoorbeeld niet zomaar verkopen, verhuren of in bruikleen geven, of buiten Nederland brengen voor een tentoonstelling. Is uw voorwerp ooit op onrechtmatige wijze in Nederland terecht gekomen, dan kunt u onder het UNESCO-verdrag van 1970 worden verplicht om mee te werken aan teruggave.

Ensembles worden bijgeschreven in het Rijksmonumentenregister, maar beschermde cultuurgoederen en beschermde verzamelingen worden genoteerd in een apart register. Ook dit register is openbaar en online in te zien. Lees voor meer informatie over roerend religieus erfgoed de Module Roerend Religieus Erfgoed.

Lijst beschermde cultuurgoederen ▼
data.collectienederland.nl/vc/wbc-2/
Meer informatie over roerend religieus erfgoed ▼
catharijneconvent.nl

3.6 Werelderfgoed

Nederland telt tien Werelderfgoedsites. UNESCO (United Nations Educational Scientific and Cultural Organization, de organisatie van de Verenigde Naties voor Onderwijs, Wetenschap en Cultuur) heeft deze monumentale locaties aangewezen omdat ze van unieke en universele waarde zijn voor de mensheid. Op deze lijst komen geen kerkgebouwen voor en daartoe zijn vanuit het kabinet evenmin voorstellen gedaan.

Ook bestaan er Unescolijsten voor onderdelen van monumenten, bijvoorbeeld voor gebrandschilderde ramen. Zo staan de glazen van de Grote Kerk van Schermerhorn op deze lijst.

Werelderfgoed in Nederland ► www.werelderfgoed.nl
Nederlandse UNESCO Commissie ▼
unesco.nl/nl/domein/cultuur-en-erfgoed

3.7 Andere typen erfgoed

Andere officiële en officieuze typen erfgoed waarmee u als kerkbeheerder te maken kunt krijgen:

Groen erfgoed, tuinen, begraafplaatsen en monumentale bomen.

RCE ► cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/groen-erfgoed
Groen Erfgoedzorg ► groenerfgoedzorg.nl

Funerair erfgoed: kerkhoven en grafmonumenten.

De stichting Terebinth is een onafhankelijke stichting die zich inzet voor het behoud van funerair erfgoed in Nederland.

► terebinth.nl

RCE ► cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/begraafplaatsen-en-grafmonumenten

Archeologisch erfgoed: kerken zijn soms gebouwd op archeologische vindplaatsen.

RCE ► cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/archeologische-monumentenzorg

Immaterieel erfgoed

► www.immaterieelerfgoed.nl

A4 Zorgplicht en toezicht

4.1 Toezicht

De Inspectie Overheidsinformatie en Erfgoed (IOE) controleert of we ons houden aan de Erfgoedwet. Daaronder vallen alle regelgevingen rond de rijksmonumenten, de cultuurgoederen, de beschermde stads- en dorpsgezichten, maar ook rond de Europese en internationale afspraken waar Nederland aan gehouden is. Toezicht houden op de rijksmonumenten zelf is niet een taak van de Inspectie, maar van gemeentebesturen.

Inspectie ► inspectie-oe.nl
Tools voor toezichthouders ▼
monumententoezicht.nl/index

4.2 Zorgplicht

De zorgplicht voor cultuurgoederen is vastgelegd in de Erfgoedwet.

Let daarbij op het volgende:

- U moet medewerking verlenen aan verzoeken van de Inspectie.
- Als het cultuurgoed vermist raakt of verloren is gegaan, moet u dat meteen bij de Inspectie melden.
- Wilt u het cultuurgoed verkopen, naar de veiling brengen, verhuren, in bruikleen geven of overdragen aan iemand anders (en denk daarbij ook aan boedelscheiding), dan moet u dat vooraf melden bij de Inspectie en wachten op toestemming van de minister voor u daarmee aan de slag gaat.
- Ook als u het cultuurgoed wilt verplaatsen, moet u dat van tevoren bij de Inspectie melden. Denk daaraan als u een tentoonstelling elders wilt organiseren, of uw beschermde voorwerpen tijdelijk ergens anders wilt onderbrengen tijdens een restauratieklus. Wilt u het buiten Nederland brengen, dan is toestemming van de minister nodig. Brengt u het buiten de Europese Unie, dan kan een uitvoervergunning vereist zijn.
- Als u een beschermd voorwerp overdraagt aan iemand anders, tijdelijk of permanent, bent u verplicht vooraf te melden dat het om een beschermd cultuurgoed gaat.
- Niet verplicht, maar wel handig is het om een bruikleencontract af te sluiten als u een beschermd voorwerp aan iemand meegeeft. Neemt u een beschermd voorwerp in beheer, vraag de eigenaar daar dan om.

Procedure melding Inspectie ► inspectie-oe.nl/contact
Format Bruikleencontract ► nemo.org/fileadmin/Dateien/public/NEMO_Standard_Loan_Agreement/Loan_Agreement_nl.pdf

A5

Vragen over erfgoed

5.1 De gemeente en provincie

In vrijwel alle gevallen is de gemeente uw eerste aanspreekpunt voor vragen over erfgoed. U kunt er terecht voor informatie en advies over restauraties en verbouwingen, voor de aanvraag van vergunningen, en voor het melden van vandalisme, schade en overlast. Loopt het contact met de gemeente niet naar wens, schrijf dan eerst de gemeenteraad aan, volg vervolgens indien nodig de klachtenprocedure van de gemeente, en meld het ten slotte bij de provincie. Het zijn namelijk de provincies die erop toezien dat gemeenten hun taken goed uitvoeren. Hetzelfde geldt overigens voor vragen en meldingen over beschermde gezichten waar uw kerkgebouw deel van uitmaakt.

Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) ► vng.nl
Interprovinciaal Overleg ► ipo.nl

5.2 Rijksoverheid

Een andere belangrijke informatiebron is de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE). De adviseurs van de RCE werken intensief samen met erfgoedinstellingen, zoals de provinciale steunpunten en museumconsulenten, en kunnen u voorzien van concreet advies op maat.

Aanwijzing en intrekking

Bezit u een bouwwerk of voorwerp dat u graag erkend zou zien als monument of cultuurofgoed? Voor kerkgebouwen zijn de mogelijkheden beperkt. De minister van OCW is erg terughoudend in het aanwijzen van nieuwe rijksmonumenten. Zo zijn er sinds 2012 ook geen nieuwe beschermde stads- of dorpsgezichten meer aangewezen. Mogelijk maakt u meer kans bij uw gemeente of provincie.

Als een rijksmonument de monumentale waarde heeft verloren, bijvoorbeeld door een structureel gebrek aan onderhoud, kan de minister het object de monumentale status ontnemen. Een extra argument om zorg te dragen voor uw kerkgebouw!

Aanwijzingsbeleid ▼

wetten.overheid.nl/BWBR0038125/2016-06-30

5.3 Feiten en cijfers

In de Erfgoedwet is vastgelegd dat de overheid rapporteert over de stand van zaken en ontwikkelingen rond erfgoed.

In de Erfgoedmonitor van de RCE kunt u zelf zoeken in feiten en de cijfers.

Erfgoedmonitor ► erfgoedmonitor.nl

5.4 POM

Sinds 2013 kunnen organisaties door het ministerie van OCW worden aangewezen als Professionele Organisatie voor Monumentenbehoud (POM). Een POM moet meer dan 20 rijksmonumenten in bezit hebben en kunnen aantonen daar op professionele wijze zorg voor te dragen. De POM-status is belangrijk voor het verkrijgen van subsidies. Meent u dat uw organisatie ervoor in aanmerking komt, dan kunt u ieder jaar voor 1 september een aanvraag indienen bij de RCE. De POM-status is onder andere toegekend aan Stadsherstel Amsterdam, de Stichting Oude Groninger Kerken en de Stichting Alde Fryske Tsjerken.

Aanvragen POM ▼

cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/subsidie-instandhouding-rijksmonumenten/professionele-organisaties-voor-monumentenbehoud

5.5 Monumentenschildjes en informatiebordjes

Bent u eigenaar van een monument? Dan kunt u dat zichtbaar maken voor het publiek met het officiële oranje-witte monumentenschildje. U kunt het schildje in verschillende formaten bestellen bij de ANWB.

Daarnaast kunt u bij de ANWB ook informatiebordjes bestellen waarmee u aan voorbijgangers iets kunt vertellen over uw monument.

Sommige gemeenten hebben eigen schildjes voor hun gemeentelijke monumenten. Informeer bij uw gemeente.

ANWB ► anwb.nl/vrije-tijd/monumentenborden

Het blauw-witte schildje dat op sommige gebouwen te vinden is, geeft aan dat het gebouw een bijzondere culturele waarde heeft en bij oorlog of rampen zoveel mogelijk beschermd moet worden. Het kan bijvoorbeeld betrekking hebben op een archief dat zich in het pand bevindt.

A6

Nationale kerkenaanpak

Programma Toekomst Religieus Erfgoed

Als eigenaar van een monumentale kerk staat u er niet alleen voor. Er is in Nederland een breed draagvlak voor de zorg voor onze kerkgebouwen en hun interieurs. Overheden, maatschappelijke organisaties, kennisinstellingen en private partijen zetten zich samen met u als eigenaar of beheerder in voor het behoud van ons religieuze erfgoed. Het sluiten van kerkgebouwen voor de oorspronkelijke functie betekent niet per definitie het verlies van het gebouw.

Najaar 2018 is in de Stevenkerk in Nijmegen door de minister een samenwerkingsprogramma, de Nationale Kerkenaanpak, bekrachtigd. Deze samenwerking van provincies, gemeenten, kerkeigenaren en verschillende erfgoedorganisaties wordt mogelijk gemaakt door het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, (OCW). Doel is een duurzaam toekomstperspectief ontwikkelen voor de monumentale kerkgebouwen in Nederland. Dit kan alleen als alle betrokken partijen samenwerken. Zij doen dit in vijf programmalijnen.

1 – Kerkenvisies

Gemeenten hebben de mogelijkheid om samen met alle betrokkenen een Kerkenvisie op te stellen, een strategisch plan voor alle kerkgebouwen op lokaal niveau, zowel de monumentale als de niet-monumentale. Welke kerken kunnen hun kerkelijke functie behouden? Welke worden bedreigd? Wat kan er het beste met die kerkgebouwen gebeuren? Hoe wordt daarmee aan de slag gegaan? Ook kloosters, kapellen en kerkhoven worden in het plan betrokken. Het doel van de Kerkenvisies is niet zozeer het plan zelf, maar het proces en de dialoog. Het bij elkaar brengen van kennis, expertise en visies van alle betrokkenen. Denk aan de eigenaren en beheerders van de gebouwen, de burgerlijke gemeente, de kerkgenootschappen, de historische verenigingen, de wijkorganisaties en andere actoren. De RCE heeft voor het opstellen van een Kerkenvisie een Handreiking geschreven getiteld *Bouwstenen voor een Kerkenvisie*. Deze publicatie bevat een concreet stappenplan. Dit stappenplan is als bijlage aan deze module toegevoegd.

2 – Kennis

Kennis over religieus erfgoed wordt ontwikkeld en aangeboden. Er is al veel kennis en ervaring beschikbaar, maar soms is de juiste informatie lastig te vinden. Dit geldt voor alle vijf programmalijnen. Maar soms ontbreken essentiële gegevens of zijn innovaties noodzakelijk. Aan welke kennis is behoefte? Welke data missen we nog? Hoe kunnen we kennis beter toegankelijk maken en delen? Hoe kunnen we daarbij gebruik maken van nieuwe technieken en media? Denk ook aan overzichten van bedreigde kerken. Hoe gaan we hier mee om in de toekomst? Duurzaamheid? Al deze vraagstukken worden in samenhang bestudeerd.

3 – Duurzaamheid

Er wordt geïnnoveerd op duurzaamheid voor religieus erfgoed. Daarmee kan worden bijgedragen aan het verlagen van de energierekening en het terugdringen van CO₂.

RCE ► cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/duurzaamheid/verduurzamen-van-historische-gebouwen
Verduurzaming bij Stichting ERM ▼ stichtingerm.nl/verduurzaming
De Groene Grachten en de VBMK ▼ degroenemenukaart.nl/kerken/
Toolkit Duurzaam Erfgoed van adviesbureau oomAdvies ▼ toolkitduurzaamerfgoed.nl

4 – Toegankelijkheid

De toegankelijkheid van kerkgebouwen wordt bevorderd. Zijn kerken vaker open, dan kunnen meer mensen genieten van religieus erfgoed. Dat vergroot het draagvlak voor het behoud en draagt bij aan een betere exploitatie.

5 – Draagvlak

Hoewel er draagvlak bestaat voor religieus erfgoed, is er aandacht nodig om dat te behouden en te vergroten, bijvoorbeeld met speciale aandacht voor jongeren en voor medeburgers met een niet-christelijke of niet-religieuze achtergrond. Door hen met de rijke betekenislagen van religieus erfgoed in aanraking te brengen, kan het draagvlak worden vergroot.

SAMENWERKINGSPARTNERS IN DE NATIONALE KERKENAANPAK

Erfgoedvereniging Heemschut ► heemschut.nl
Interkerkelijk Contact in Overheidszaken (CIO) ► cioweb.nl
Interprovinciaal Overleg (IPO) ► ipo.nl
Ministerie van OCW ► rijksoverheid.nl/ministeries/ministerie-van-onderwijs-cultuur-en-wetenschap
Museum Catharijneconvent ▼ catharijneconvent.nl/advies-voor-kerken/
Nationaal Restauratiefonds ► restauratiefonds.nl
Vereniging van Beheerders van Monumentale Kerkgebouwen in Nederland ► vbmkn.nl
Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) ► vng.nl

Platform Toekomst Religieus Erfgoed ▼ toekomstreligieuserfgoed.nl

RESTAURATIE DOMKERK 2017-2022

Utrecht | 13 augustus 2019

Geschiedenis gebouw Domkerk

De Domkerk te Utrecht heeft een lange geschiedenis. Op de hier gelegen terp in de oude Utrechtse binnenstad hebben eerder waarschijnlijk een heidens heiligdom gestaan, een Romeinse tempel en verschillende katholieke kerken. Willibrord stichtte kort na 690 de Sint-Salvatorkerk in de zuidwesthoek van het huidige Domplein. De precieze bedoeling van de opdrachtgevers is niet exact vast te stellen, maar waarschijnlijk is, dat met de bouw van het gotische Domkerkcomplex de geestelijke en de wereldse macht van de kerk en de bisschoppen van Utrecht gesymboliseerd moest worden. Het zou gaan om de grootste kerk van de noordelijke Nederlanden. In 1254 werd de eerste steen gelegd voor de huidige Domkerk. De gotische Dom, gewijd aan Sint-Maarten, kwam als opvolger in de plaats van een Romaanse kathedraal. Begonnen werd met het vervangen van de straalkapellen van de bestaande Romaanse kerk. In 1485 werd begonnen met het vijfbeukige schip van de kerk. Aan de bouw van de kerk werd niet continu gewerkt. Er traden tussenpozen op, zoals in 1517, toen de bouw moest worden stilgelegd omdat de financiële middelen en inkomsten tekort schoten. Het is mogelijk dat door financiële noodzaak bezuinigd is geworden op de kwaliteit van de constructie van het middenschip en de afwerking hiervan. In de eerste helft van de 16e eeuw kwam de kerk als geheel uiteindelijk met moeite gereed. Vanaf 1577 kwam de Domkerk in gebruik bij de Reformatie. In 1674 zou een cycloon het schip van de kerk verwoesten. De huidige Domkerk staat om deze reden op het Domplein los van de Domtoren. In 2004 werd het 750-jarige bestaan van de huidige Domkerk gevierd.

Continue aandacht voor onderhoud en restauratie Domkerk

Ruim 30 jaar geleden werd één van de grootste uitgevoerde restauratieprojecten van ons land voltooid. Door de economische crisis van de jaren 30 in de 20e eeuw bleef de restauratie van de Domkerk, door professor Slothouwer begonnen in 1921, in 1938 onvoltooid liggen. Vanwege de daaropvolgende Tweede Wereldoorlog en periode van wederopbouw waren de 5 rijksmonumentale Utrechtse kerken in slechte staat komen te verkeren. In de jaren 60 maakte de stad Utrecht maakte enerzijds een periode van expansie door, met nieuwe wijken als Kanaleneiland en Overvecht, en het nieuwe hart project Hoog Catharijne, waardoor een belangrijk deel van Wijk C werd gesloopt. Anderzijds, wat moest er met de oude binnenstad gebeuren? De meeste mensen vonden dat deze behouden moest blijven. Dezelfde vraag kwam op naar de oude kerken die onlosmakelijk met de binnenstad verbonden waren. Ds. A. Kool schreef hierover in het speciale nummer "Vijf Kerken Herleven" van het veertiendaagse periodiek Hervormd Utrecht van 17 juni 1988: "Bij de aanvang van het project in 1968 leek de voltooiing ontzettend ver weg. Wat moest er veel gebeuren. De kerken zagen er bouwvallig uit. De Domkerk was wat het exterieur betreft net een kaalgeplukte vogel. De Nicolaïkerk en de Janskerk hadden bedenkelijke structurele mankementen. Het dak van de Jacobikerk was zo lek als een zeef". De financiering van het 20-jarige restauratieplan werd gedaan door het rijk, de provincie Utrecht, de gemeente Utrecht en aanvullend de Hervormde Gemeente Utrecht, die hiervoor diverse acties voerde. Op 15 april 2016 woonde burgemeester Jan van Zanen de feestelijke viering bij van het 30 jaar geleden weer in gebruik nemen van de Domkerk. Dertig jaar geleden in 1986 werd de Domkerk als laatste van de 5 rijksmonumentale Utrechtse binnenstadskerken opnieuw in gebruik genomen. Het interieur kwam toen gereed. De restauratie van het exterieur zou in 1988 gereed komen.

Beheer, groot onderhoud en restauratie na 1986 en nu

Nadat de vijf Utrechtse rijksmonumentale kerken, waaronder de Domkerk, gerestaureerd waren, werd het gebruik ervan bepaald. De Domkerk kreeg een kerkelijk gebruik en werd permanent opengesteld in het kader van de Open Dom. De Buurkerk werd beschikbaar gesteld en bestemd tot museum, nu het Museum Speelklok. De andere drie kerken kregen een kerkelijke bestemming, maar konden ook voor tal van culturele en maatschappelijke doelen gebruikt worden. Tevens werd er gekeken

naar hoe het onderhoud in de komende jaren gefinancierd zou moeten worden. Er werd hierbij van uitgegaan dat de BROM (Besluit Rijksregeling Onderhoud Monumenten) ca. 50 % van het groot onderhoud zou bijdragen. Tevens werd een Kapitaal Groot Onderhoud in het leven geroepen, waarmee van de renteopbrengst het niet-subsidiabele deel gedekt zou kunnen worden. Ruim tien jaren geleden werd dit kapitaal door de provincie Utrecht, de gemeente Utrecht en de Protestantse Gemeente verdubbeld naar ca. € 4,8 mln. In het zogenaamde subsidiëntenoverleg ontmoetten de vertegenwoordigers van deze organisaties elkaar en bespraken de ontwikkelingen. Door de rentedaling is de last van het onderhoud in de laatste jaren verschoven naar de subsidieregelingen voor restauratie en naar de gebruikende kerken.

Door de bezuinigingen op de rijksoverheidsuitgaven werd de BRIM – de opvolger van de BROM – ondanks herhaalde verzoeken hiertoe, in 2011 niet meer aan de Domkerk toegekend. Als gevolg hiervan werd er aan de Domkerk alleen het hoognodige onderhoud verricht. De eigenaar maakte herhaaldelijk beargumenteerd duidelijk dat hierdoor achterstanden zouden ontstaan, die later veel duurder uit zouden pakken dan wanneer regelmatig groot onderhoud zou worden verricht. De Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed was het hiermee eens, maar stond machteloos. In 2016 werd met behulp van een hoogwerker een volledige inventarisatie van de staat van het exterieur opgenomen. Op grond hiervan werd een behoefte aan groot onderhoud en restauratie vastgesteld van ca. € 1,6 mln. voor de jaren 2017-2022. Deze aanvraag werd gehonoreerd. Door de RCE werd € 780.000 subsidiabel gesteld met een nettobijdrage van 50 % = € 390.000. De provincie Utrecht, middels Erfgoedparels, en de gemeente Utrecht namen hiervan 20 % en 10 % van voor hun rekening. Vanuit de Domkerk werd een crowdfundingactie georganiseerd, die een groot publicitair effect had, met veel media-aandacht in de stad en in de regio. Daarnaast werden fondsen van stichtingen verkregen, waardoor het gehele benodigde bedrag beschikbaar kwam.

Nadat de Domkerk in de steigers was komen te staan, werd al snel duidelijk dat aanvullende restauratie van het exterieur noodzakelijk was. Door weer, wind, regen en ijs moesten met name natuursteenelementen vervangen worden. In 2018 werd hiervoor van het ministerie van OCW en de RCE een bedrag van 70 % van € 3 mln. = € 2,1 mln. over de jaren 2019-2022 verkregen. Voor het overige benodigde bedrag heeft de gemeente Utrecht 10 % = € 300.000 bijgedragen, is een aanvraag voor een bijdrage van het Erfgoedparelfonds van de provincie Utrecht ingediend, en is opnieuw een beroep op particuliere fondsen gedaan. Inmiddels is ook deze restauratie in volle gang.

Samenwerking en goede communicatie noodzakelijk

De Domkerk is een van de belangrijkste monumenten van Utrecht en een topmonument van Nederland. Naast het kerkelijk gebruik trekt de kerk nu ruim 400.000 bezoekers per jaar. Zij bezoeken de Domkerk als een van de iconen van de stad en van Nederland. Het aanvragen van subsidies voor groot onderhoud en restauratie vraagt een grote kennis van het bureau en het bestuur. Het is van groot belang dat hiervoor in de diverse geledingen van de Domkerk kennis aanwezig is vanuit een grondige affiniteit met en belangstelling voor het historische gebouw Domkerk. Wij streven naar optimale samenwerking met de diverse overheidsorganisaties zoals het ministerie van OCW en de RCE, de provincie Utrecht en de gemeente Utrecht, en met belangrijke organisaties in de samenleving. Zij en andere zijn als mede-gebruikers belangrijke dragers van de Dom.

Van belang is dat dit ook goed intern en extern gecommuniceerd wordt. Voor de crowdfundingactie Draag De Dom in 2017 hebben wij een professionele crowdfundingorganisatie, Crowd About Now, ingeschakeld en een projectleider. Er werd een commissie gevormd, die samengesteld was uit de expertisevelden bestuur, financiën, gebouw en communicatie, die de acties en de aangetrokken projectleider begeleidde, en een Comité van Aanbeveling gevormd, dat prominent en breed was samengesteld.

In artikelen werd verslag gedaan van de voortgang van de acties. Het is hierbij van belang dat informatie over de voortgang van de restauratie en financiële transparantie wordt verstrekt, maar ook is het goed om zo nu en dan bijzondere elementen van de restauratie er inhoudelijk uit te lichten. Bijvoorbeeld gebeeldhouwde waterspuwers of een glas-in-loodraam, of iets wat anders gaat dan in het jongste verleden.

De betrokken instanties en bijdragende fondsen hebben wij uitgenodigd om ter plaatse - en in geval van de Domkerk met de werklift op grote hoogte - een bezoek te brengen aan de voortgang van de restauratiewerkzaamheden, en met deskundige toelichting en relevante informatie.

Op deze wijze hopen wij de Domkerk te behouden en in te kunnen blijven zetten voor een goed kerkelijk en multifunctioneel gebruik voor nu en in de toekomst.

Theo Kralt
voorzitter Commissie Fondsenwerving restauratie
Domkerk 2017-2022

Utrecht, 13 augustus 2019

B1 Onderhoud en restauratie

1.1 Instandhoudingsplicht

Als eigenaar van een gebouw of voorwerp met een beschermd status bent u verplicht ervoor te zorgen dat de monumentale waarde in stand blijft. Het voorgestelde wetsartikel voor deze instandhoudingsplicht luidt: 'Het is verboden een beschermd monument te beschadigen of te vernielen, of daaraan onderhoud te onthouden dat voor de instandhouding daarvan noodzakelijk is'.

De instandhoudingsplicht geldt voor rijksmonumenten en heeft betrekking op het bouwwerk zelf en op alles wat daarbij hoort, zoals dakpannen, luidklokken, schoorstenen, vloeren en plafonds. Het is niet van toepassing op de beschermde cultuurgoederen in uw kerk, ook niet als die samen met uw kerk deel uitmaken van een ensemble. Hoe u zorg dient te dragen voor de cultuurgoederen, is kort genoemd in paragraaf A 4.2. Als uw kerkgebouw een gemeentelijk of provinciaal monument is, is er een grote kans dat de zorgplicht is opgenomen in het gemeentelijke dan wel provinciale plan.

De instandhoudingsplicht is nu nog geregeld in de Erfgoedwet, maar zal worden opgenomen in de Omgevingswet. Uw monumentale kerkgebouw maakt immers deel uit van het landschap en geeft er waarde, schoonheid en betekenis aan. Hoe we de kwaliteit van ons landschap, van onze fysieke leefomgeving, dienen te waarborgen, staat vastgelegd in de Omgevingswet. De wet gaat onder andere over natuur, water, infrastructuur en wonen, en besteedt extra aandacht aan cultureel erfgoed. Een van de uitgangspunten van de wet is dat de zorg voor ons cultureel erfgoed niet alleen een zaak is van de eigenaren ervan, maar van iedereen. Ook beheerders, gebruikers en omwonenden van monumentale kerkgebouwen krijgen dus met de Omgevingswet te maken.

Rijksmonumentenactiviteit

Een kernbegrip in de Omgevingswet dat samenhangt met de instandhoudingsplicht, is 'rijksmonumentenactiviteit'. Dit verwijst naar alle activiteiten die een rijksmonument kunnen ontsieren of in gevaar kunnen brengen. Denk daarbij niet alleen aan sloop of verwaarlozing, maar ook aan vandalisme. Als uw kerk te maken krijgt met een verzakking doordat er verderop een tunnel wordt aangelegd, geldt ook die tunnelaanleg als rijksmonumentenactiviteit.

Onderhoud en restauratie

Onderhoud en restauratie zijn met de instandhoudingsplicht dus wettelijke verplichtingen voor de eigenaar van een monumentale kerk. 'Onderhoud' betreft werkzaamheden die gericht zijn op het *instandhouden* van de monumentale waarde. 'Restauratie' gaat over werkzaamheden die het normale onderhoud te boven gaan en noodzakelijk zijn voor *herstel* van de monumentale waarde.

1.2 Gemeente als eerste aanspreekpunt

De Omgevingswet is zeer uitgebreid. Als u iets met uw al dan niet monumentale kerkgebouw of met de omgeving ervan wilt doen, krijgt u al snel met allerlei regels te maken. In veel gevallen heeft u een vergunning nodig. Voor normaal onderhoud en voor werkzaamheden binnenin het gebouw hoeft u die niet aan te vragen. Maar u kunt ervan uitgaan dat een vergunning nodig is voor alle activiteiten waarmee u een *verandering* aanbrengt aan het monument. Denk daarbij ook aan kleine aanpassingen, zoals het vervangen van een deurbel, het schilderen van een luik in een andere kleur, het installeren van een alarminstallatie met een doordringend signaal of het ophangen van een reclamebord.

Let ook op als u iets wilt veranderen aan een beschermd bijgebouw of iets in de omgeving van uw kerkgebouw. Maakt het gebouw deel uit van een beschermd stads- of dorpsgezicht? Is het aangemerkt als erfgoed? Is er misschien sprake van archeologische waarde? Kunnen de geplande werkzaamheden schade toebrengen aan het monument? Of misschien aan een monument in de buurt?

Neem daarom altijd vooraf contact op met uw gemeente. De gemeente is het eerste aanspreekpunt voor alles wat met rijksmonumenten en de leefomgeving te maken heeft. Vraag bij uw gemeente ook na of ze eigen 'maatwerkregels' heeft opgenomen in haar erfgoedverordening of omgevingsplan, die voor u van toepassing zouden kunnen zijn. Regelt u de vergunning toch liever zelf, dan kunt u terecht bij Omgevingsloket Online. Hier kunt u online checken of u een vergunning nodig heeft en die direct aanvragen.

Omgevingsloket Online ► [omgevingsloket.nl](#)

B2 Inventariseren, registeren en documenteren

Onderhoud begint met inventariseren, registreren en documenteren. Al het culturele erfgoed, roerend en onroerend, staat aangemeld in officiële registers, maar niet alle details ervan kunnen openbaar worden gemaakt. Bovendien bevinden zich in en om uw kerkgebouw waarschijnlijk nog veel meer goederen die van waarde zijn, maar niet of nog niet zijn aangemerkt als erfgoed. Voor uw eigen administratie is het goed ze te inventariseren en te documenteren. Maak hierbij foto's. Die documentatie is onder andere van belang bij het afsluiten van verzekeringen, bij herbestemmingsplannen en voor de Inspectie. Verzamel de gegevens uit de officiële registers en vul ze aan met details die bij u bekend zijn. Noteer schades, onderhoud- en restauratiewerkzaamheden in een logboek. Verdere details over uw kerkgebouw kunt u vinden op Reliwiki en de online Kerkenkaart en bij de plaatselijke historische verenigingen.

Reliwiki ► reliwiki.nl/index.php/Hoofdpagina
Kerkenkaart 1800-1970 ▼
geoplaza.vu.nl/cms/research/kerkenkaart/

Het Nieuwe Instituut beheert het Rijksarchief voor Nederlandse Architectuur en Stedenbouw. U kunt online zoeken in de uitgebreide collectie naar de archieven van Nederlandse stedenbouwkundigen en architecten en meer te weten komen over het ontwerp van uw monument.

Het Nieuwe Instituut ► collectie.hetnieuweinstituut.nl

Met de Lithotheek van Monumentenkennis kunt u achterhalen welke typen natuursteen zich in uw monument bevinden.

Lithotheek ► lithotheek.monumentenkennis.nl

Roerend religieus erfgoed

Voor de inventarisatie en registratie van uw roerend religieus erfgoed en van de waardering ervan kunt u gebruik maken van de handleidingen van Museum Catharijneconvent (mcc) in Utrecht. Het museum beheert de nationale database van roerend religieus erfgoed. Als u zich aanmeldt, kunt u in de database nakijken welk erfgoed al geregistreerd staat en uw gegevens corrigeren of aanvullen. Meer informatie vindt u in de Module Roerend Religieus Erfgoed.

Database mcc ► catharijneconvent.nl/advies-voor-kerken/kerkcollectie-digitaal/
Handleidingen inventariseren religieus erfgoed ▼
catharijneconvent.nl/advies-voor-kerken/het-heft-eigen-hand/

B3 Onderhoud

Voor regulier onderhoud hoeft u doorgaans geen vergunning aan te vragen. Op Monumenten.nl leest u onder het item 'onderhoud en restauratie' waar u zoal aan kunt denken bij de gewone zorg voor gevels en kozijnen, daken, vloeren, dakgoten en het binnenmilieu. Maar realiseert u zich dat u al snel professioneel advies nodig heeft. Het onderhoudswerk mag de monumentale waarde immers niet aantasten. Het ophangen van een naamplaatje, het verwijderen van graffiti, het lakken van een houten vloer: het kan al snel onherstelbare schade opleveren. Zelfs gewone schoonmaakmiddelen die u thuis gebruikt, kunnen bij een verkeerde toepassing materialen aantasten. Zorgvuldig onderhoud is ook in uw eigen belang. Immers veel restauratiewerk is in feite het gevolg van achterstallig onderhoud. Aantoonbaar onderhoud is een vereiste bij het afsluiten van verzekeringen.

Praktische tips voor regulier onderhoud kunt u vinden op: **Monumenten.nl** ► monumenten.nl/onderhoud-en-restauratie/praktische-tips
Stichting ERM ► stichtingerm.nl/publicaties
Groen Erfgoedzorg ► groenerfgoedzorg.nl
De Collectiewijzer-wiki ▼
wiki.collectiewijzer.nl/index.php?title=Hoofdpagina
Ook zijn er informatieve filmpjes te bekijken op YouTube.

B4 Restauratie

Soms is regulier onderhoud onvoldoende of is er schade opgetreden. Dan is een restauratie noodzakelijk. Om mogelijke schades aan uw kerkgebouw en de oorzaken ervan te ontdekken, helpt de Schadeatlas van Monumentenkennis u op weg. Ook kunt u daarvoor terecht op de website van Stichting ERM. **Schadeatlas** ► mdcs.monumentenkennis.nl/damageatlas
Stichting ERM ► stichtingerm.nl/onderhoud-en-restauratie/herstel-onderhoud

Restauratieplan

Zowel voor grote als voor kleine restauraties stelt u een restauratieplan op. Dit doet u samen met een restauratiearchitect en in overleg met de gemeente. Dit plan is de basis voor alle werkzaamheden en voor de aanvraag van vergunningen en subsidies. Het is aan te raden voor aanvang van de restauratie een bouwhistorisch onderzoek te laten doen. Hiermee wordt de bouwgeschiedenis van uw kerkgebouw in kaart gebracht. Een dergelijk onderzoek is subsidiabel. Een uitgebreid overzicht van alle stappen die u bij een restauratieplan doorloopt en van alle zaken waar u mee te maken kunt krijgen, vindt u op de website Monumentenregie.

Zeker bij grotere restauraties is professionele begeleiding onontbeerlijk. Bouwwerkzaamheden vallen bijvoorbeeld onder het Besluit Bouwwerken Leefomgeving (Bbl), waardoor u met heel diverse zaken te maken krijgt: veiligheid (constructie, brand, vluchtroutes), gezondheid (vocht, luchtverversing, ongedierte, daglicht), duurzaamheid, bruikbaarheid (sanitaire voorzieningen, opstelplaatsen), bereikbaarheid en toegankelijkheid.

Denk eraan dat u bouwwerken of onderdelen ervan, zoals luidklokken of orgels, niet zomaar mag verplaatsen tijdens het restauratiewerk. U moet daarvan melding maken bij de Inspectie voor Overheidsinformatie en Erfgoed. Bedenk ook dat u niet opeens het publiek de toegang tot uw monument mag ontzeggen.

Subsidies en leningen

Voor het uitvoeren van een restauratie of een aanpassing van uw kerkgebouw bijvoorbeeld voor multifunctioneel gebruik, kunt u subsidies en laagrentende leningen aanvragen. Het Nationaal Restauratie Fonds, gevestigd in Amersfoort, kan u hierover informeren.

Meer hierover vindt u in de Module Financiën.

Restauratiefonds ► restauratiefonds.nl

Monumentenregie ► monumentenregie.nl

Vereniging van Architecten Werkzaam in de Restauratie (VAWR) ► vawr.nl/index

Bbl ► zoek.officielebekendmakingen.nl/stb-2018-291.html

Melding Inspectie ► inspectie-oe.nl/contact

B5 Stichting ERM

De Stichting Erkende Restauratiekwaliteit Monumentenzorg (ERM) is het landelijke platform van overheden, opdrachtgevers en opdrachtnemers rond onderhoud en restauratie van monumenten. Op de website is veel praktische informatie te vinden. Niet alleen met betrekking tot uw gebouw, maar ook bijvoorbeeld over het bijbehorende groen en kerkorgels. Ook helpt de Stichting u op weg bij het zoeken naar erkende bedrijven voor onderhoud- en restauratiewerk.

Praktische tips voor regulier onderhoud kunt u vinden op:

Monumenten.nl ► monumenten.nl/onderhoud-en-restauratie/praktische-tips

Stichting ERM ► stichtingerm.nl/publicaties

Groen Erfgoedzorg ► groenerfgoedzorg.nl

De Collectiewijzer-wiki ▼

wiki.collectiewijzer.nl/index.php?title=Hoofdpagina

Ook zijn er informatieve filmpjes te bekijken op You tube.

Stichting ERM > www.stichtingerm.nl

B6 Monumentenwacht

Voor vakkundige inspecties en onderhoud aan uw monument kunt u zich wenden tot de Monumentenwacht. In elke provincie is een Monumentenwacht actief. Landelijk zijn ze verenigd in de Vereniging Provinciale Monumentenwachten Nederland (VPMN). Als abonnee van een Monumentenwacht wordt uw monument (twee)jaarlijks geïnspecteerd en ontvangt u hiervan een uitgebreid rapport met advies over onderhoud- en herstelwerk. Tegelijk met hun inspectie voeren de monumentenwachters kleine werkzaamheden uit, zoals het reinigen van de goten. Sommige Monumentenwachten geven ook professioneel advies over interieurs, zoals de Monumentenwacht Noord-Brabant en over monumentaal groen. Zij kunnen u helpen bij het aanvragen van subsidies of het doen van een aankoopkeuring. Op de websites zijn praktische onderhoudsadvisen te vinden. Alle abonnees hebben toegang tot het *Inspectiehandboek voor Monumenten* van de VPMN, een omvangrijk online naslagwerk met vaktechnische informatie over het voorkomen, herkennen en herstellen van schade aan monumenten.

Monumentenwachten ► monumenten.nl/onderhoud-en-restauratie/monumentenwacht-nl/contact-met-uw-provinciale-monumentenwacht

Informatiebladen Monumentenwacht Gelderland ▼ monumentenwacht-gld.nl/informatie-en-publicatie/informatiebladen-monumentenwacht/informatiebladen-onderhoud

Stappenplan toekomstbepaling religieus erfgoed

Inleiding

De rol van de gemeente zal in principe terughoudend zijn, tenzij religieus erfgoed zoals een kerkgebouw na een zorgvuldige analyse gewaardeerd wordt als van algemeen belang.

Tot het domein van de gemeentelijke overheid behoren veel, ook voor het aandachtsveld van het religieus erfgoed relevante zorgen en taken: architectuurbeleid, cultuurhistorie, monumentenbeleid, openbare ruimte, huisvesting openbare functies, behoud stedenbouwkundige vormgeving, bevorderen sociaal kapitaal van buurt en wijk (maatschappelijke ontwikkeling), toerisme, city marketing et cetera. De gemeente handelt hierbij vanuit diverse rollen: ze is regulerend, faciliterend, desnoods sanctionerend. In het verband van deze handreiking is het streven al deze rollen samen te vatten tot een pro-actieve houding.

Na zorgvuldige afweging van belangen kan de gemeente zich inzetten voor behoud van religieus erfgoed in het algemeen of voor een afzonderlijk kerkgebouw, maar altijd met respect voor de in Nederland geldende relatie kerk – overheid. Gezien de grote instandhoudingsproblematiek van het religieuze erfgoed kan het echter geen kwaad de grenzen daarvan te verkennen.

De kerken en de overheid, in casu de samenleving in het algemeen, hebben namelijk overeenkomende doelen:

- voor de overheid het behoud van waardevol religieus erfgoed
- voor de kerken de ondersteuning bij het instandhouden van dat erfgoed

De toekomstbepaling van religieus onroerend erfgoed betreft een breed veld met in voorkomende gevallen veel gebouwen en actoren. De mogelijke problemen en oplossingen daarvoor zijn veelvoudig en divers. Ze vragen om de inzet van meerdere vakinhoudelijke disciplines binnen een gemeente. Elk van de oplossingen op zich (bijvoorbeeld herbestemming) kan al min of meer complex zijn en een eigen bijpassend, meer specifiek stappenplan vergen.

Dit stappenplan geeft een ideale situatie weer.

In de praktijk kan het vanwege bijzondere omstandigheden voorkomen dat bepaalde latere stappen noodgedwongen juist eerst moeten worden gezet. Dit zal het geval zijn als religieus erfgoed van hoge waarde ineens dreigt te verdwijnen door sloop, of zal worden aangetast door een niet-passende herbestemming.

HET 7 STAPPEN PLAN

- 1 – Inventarisatie
- 2 – Draagvlak
- 3 – Potenties
- 4 – Doelstellingen
- 5 – Instrumentatie
- 6 – Beheer
- 7 – Evaluatie

1 – Inventarisatie

Formuleer een probleemstelling en benoem de urgentie tot behoud van religieus erfgoed:

- definitie: wat is onroerend religieus erfgoed; afgrenzing van de verzameling

De gebouwen

- kwantitatieve inventarisatie gebouwenbestand: hoeveelheden en getallen, ligging, spreiding, status
- kwalitatieve inventarisatie: beschrijvingen en waardestelling van het gebouwenbestand

De kerkgenootschappen

- inventariseer welke kerkgenootschappen, kloosterordes, congregaties (en eventueel zorg- en onderwijsinstellingen) in het geding zijn
- vraag naar eigen kerkelijke visie: is er plaatselijk of landelijk beleid over gewenste herbestemming, medegebruik et cetera.
- vraagstelling aan kerkgenootschappen c.s. over hun toekomstverwachtingen: demografisch, afstoten, ruimtebehoefte, herinrichting, financiële ondersteuning, et cetera

De gemeentelijke overheid

- inventariseren bestaand eigen gemeentelijk beleid en instrumenten

1.1 Wat is religieus onroerend erfgoed?

Dit moet eerst helder gedefinieerd worden: over welke gebouwen gaat het? In de regel wordt gedacht aan kerkgebouwen in bezit van kerkgenootschappen, en aan klooster- en congregatiegebouwen. Maar religieus onroerend erfgoed is breder: kapellen op kerkhoven, kapelletjes langs wegen, kerkzalen (oorspronkelijk) behorend bij ziekenhuizen, scholen en andere instellingen op confessionele grondslag et cetera. De problematiek daarvan is echter anders en minder groot. De kerkgenootschappen hebben te maken met krimp. Behoeftte aan zorg en onderwijs blijft daarentegen onverminderd, en het gaat daarbij om professionele instellingen die een betere financiële grondslag hebben. Bovendien zijn zulke kapellen en kerkgebouwen verbonden aan grotere, en desnoods makkelijker her te bestemmen, respectievelijk te ontwikkelen complexen en terreinen. De gemeente kan eventueel zelfs ervoor kiezen ook begraafplaatsen in de inventarisatie mee te nemen. Dit is een vrij brede aanpak, anderzijds kan er voor worden gekozen om zich uitsluitend te concentreren op de eigenlijke kerkgebouwen.

1.2 Kwantitatieve inventarisatie

Globaal: totaaloverzicht

- alle gebouwen in de gemeente: aantal, ligging en spreiding over regio of stad

Per kerkgebouw

- bouwperiode of -jaar
- eigenaar/ beheerder
- grootte terrein
- grootte gebouw
- capaciteit kerkruimte en overige ruimten
- al dan niet pastorie, kosterswoning, verenigingsgebouw aanwezig
- bouwkundige staat (onderhoudstoestand): schatting

1.3 Kwalitatieve inventarisatie

Gedetailleerd: inventarisatie per kerkgebouw

Gebouwbeschrijvingen opstellen, waarin onder andere moeten staan:

- ruimtelijke situering
- ligging in beschermd stads- of dorpsgezicht
- monumentenstatus (wel/ niet rijks-, provinciaal, gemeentelijk monument)
- architect
- bouwstijl
- interieur en inrichting
- gaafheid (latere wijzigingen, uitbreidingen, aantastingen)

Waardering en selectie

Selectiecriteria opstellen:

Cultuurhistorische waarden (algemene historische betekenis), zoals:

- betekenis voor de lokale geschiedenis
- voorbeeld voor een bepaalde landelijke ontwikkeling

Architectonische waarden, onder andere:

- kwaliteit van geheel of onderdelen
- representatief gebouw voor bepaalde stijl, oeuvre bepaalde architect
- zeldzaam of zelfs uniek

Stedenbouwkundige waarden, onder andere:

- schaalwaarde ten opzichte van de overige bebouwing
- omgevingspsychologisch: landmark, herkenningspunt
- morfologisch: onderdeel van landschappelijke of stedelijke structuur

Het is van belang ook de stedelijke of landschappelijke structuren te omschrijven waarin deze gebouwen zich bevinden.

Het gebouw, respectievelijk een verzameling gebouwen moet ook worden gewaardeerd in dit bredere (ensemble)verband. Bijvoorbeeld: een gebied met terpdorpen, bijzondere dorps-typologie zoals brinken, esdorpen of kerkringen, bijzondere vooroorlogse of wederopbouwijken, verwoest gebied met samenhangende uit een korte periode daterende wederopbouw, nieuwe landaanwinning zoals de Noordoostpolder et cetera. Vanwege karakteristiek en gaafheid van deze structuren op zich

kan behoud van religieus erfgoed al gewenst zijn, als landmarks, of herkenningspunten voor de totale structuur.

Met de status van door het rijk aangewezen beschermd stads- en dorpsgezicht zijn dergelijke waarden erkend. Benoem indien van toepassing ook de waarden van verdwenen of zeer aangetaste gebouwen, dit als illustratie van de noodzaak overgebleven waarden (meer) te beschermen.

Er kan voor worden gekozen alvast een pre-selectie op te stellen van de meest waardevolle gebouwen. Bij aanstaande herziening van een bestemmingsplan kunnen deze als cultuurhistorisch waardevol, beeldbepalend o.i.d. worden aangeduid en tegen sloop zonder meer worden beschermd. Bij acute bedreiging van zeer waardevolle gebouwen buiten beschermd stads- en dorpsgezicht is onmiddellijke aanwijzing tot monument een snel middel. Binnen rijksbeschermd stads- en dorpsgezicht kan wel sloop door de gemeente worden voorkomen.

Deze inventarisatie moet, als een gemeente geen eigen monumentenzorg heeft, door specialisten worden uitgevoerd.

Maak daarvoor ook gebruik van kennisinstututen als de RCE, provinciale steunpunten monumentenzorg en regionale erfgoedorganisaties.

1.4 Kerkelijke toekomstverwachting

Hiervoor zijn er voorbeelden te vinden in diverse landelijke kerkelijke beleidsnota's, handreikingen en visiedocumenten, zoals rapporten van bisdommen, en de schema's in de PKN-nota's Maatwerk en Kansen voor kerkgebouwen, 2007.

1.5 Gemeentelijk beleid en instrumentarium

Beleid en instrumentarium zijn interventie-instrumenten waarmee de gemeente de toekomst van religieus erfgoed kan mee bepalen. Ze kunnen worden onderverdeeld naar:

Ruimtelijke instrumenten

- bestemmingsplan (of beheersverordening)
- ontwikkelingsplan/ projectbesluit
- beeldkwaliteitsplan

Juridische instrumenten

- Wet op de ruimtelijke ordening (wro): naast ruimtelijke plannen ook andere instrumenten
- Woningwet
- Erfgoedwet en Omgevingswet incl. gemeentelijke monumentenverordening: rijksmonumenten, beschermd stads- en dorpsgezicht, gemeentelijke monumenten
- meerdere daaraan gekoppelde vergunningen, o.a. op gebied van veiligheid en milieu

Financiële instrumenten

- subsidies monumentenzorg
- aankoop kerkgebouw
- subsidiering maatschappelijke functies

Communicatieve instrumenten: kennisontwikkeling, ideevorming en informatieverstrekking

- naast inventarisatie van gebouwen en kerkgenootschappen ook inventarisatie (netwerk van) eigenaren, maatschappelijke actoren, marktpartijen en hun doelstellingen et cetera

- inspraak, prijsvragen, ideevorming, onderzoek van mogelijkheden hergebruik, herbestemming, herontwikkeling (“quick scans”)
- informeren als onderdeel van beleidspakket: doelstellingen uitdragen ten aanzien van betekenis religieus erfgoed als onderdeel van bepaalde beleidssector (toerisme, city marketing, cultuurhistorie, maatschappelijke ontwikkeling, cultuurbeleid et cetera)
- beleidsinformatie: kennis en onderzoek bundelen in nota’s, visiedocumenten et cetera

Coördinatiemechanismen

- initiatiefgesprekken met eigenaren en actoren
- procesbegeleiding
- ondersteuning van ontwikkeling stichtingen voor behoud en beheer van religieus erfgoed

Inventariseer of en hoe deze instrumenten de instandhouding van religieus erfgoed ondersteunen.

2 – Draagvlak

Probeer al in een beginstadium een breed draagvlak te creëren voor een gemeentelijk beleid inzake religieus erfgoed via:

- publiek draagvlak: bewustwording in de samenleving van het religieus erfgoed; algemeen en in het eigen territorium, op grotere schaal van regio, streekgemeente en stad, op kleinere schaal van dorp, wijk en buurt
- gebruik eigen kennisafdelingen, verenigingen, instellingen en externe kennisinstituten, instellingen hiervoor
- politiek draagvlak: bewustwording bij bestuur en raad, politiek committeren door aansturing op pro-actieve rol van de gemeente
- globale politieke en bestuurlijke visie formuleren
- ambtelijk draagvlak: alle relevante gemeentelijke organisatieonderdelen committeren

2.1 Publiek draagvlak

- (thematische) publicaties in diverse media (stads- en streekbladen, websites)
- organisatie bijeenkomsten, regionaal en lokaal
- open dagen van kerkgebouwen die normaliter niet of minder opengesteld zijn voor publiek
- tentoonstelling over erfgoed in kerkgebouwen zelf, bibliotheken, musea
- themaprojecten over verhalen uit dorp en buurt: verhalenwedstrijden, oral history e.d.

2.2 Inhoudelijke kennis

Eigen afdelingen, verenigingen en instellingen

- regionale erfgoedcentra, gemeentearchieven
- musea
- geschiedkundige verenigingen
- monumentenzorg
- cultuur, recreatie, toerisme
- communicatie

Externe kennisinstituten en instellingen

- provinciale archieven
- provinciale erfgoedhuizen en monumentensteunpunten
- landelijke en regionale organisaties op het terrein van monumenten en cultuurhistorie
- de in diverse provincies werkzame Stichtingen Oude ... Kerken
- de VBMK
- voor onderzoek meer in de diepte zijn er diverse wetenschappelijke en andere documentatiecentra, waaronder het Instituut voor Sociale Geschiedenis (ISG) en het Nederlands Architectuurinstituut

2.3 Politiek draagvlak

- zoek naar aanknopingspunten in de programma’s van alle politieke partijen
- organiseer informatie- en discussiebijeenkomst voor alle raads- en collegeleden, presenteer uitkomsten van de inventarisatie
- organiseer eventueel excursies naar voorbeeldprojecten
- betrek bij deze bijeenkomsten vertegenwoordigingen van de kerkgenootschappen, en van op het brede terrein van cultuurhistorie werkzame kennis- en financieringsinstellingen

2.4 Globale politieke en bestuurlijke visie

Is er een door brede raadsmeerderheid gedeeld inzicht en politieke wil tot pro-actief beleid? Kunnen, op basis van de verzamelde gegevens en de discussies, al door de politiek globale visie, beleid, doelstellingen e.d. worden geformuleerd? Helder onderscheid tussen verantwoordelijkheden van de gemeenteraad (beleidsvorming en de controle daarop) en het college van burgemeester en wethouders (uitvoering, mandaat besluiten op deelprojecten). Wordt er een verantwoordelijke projectwethouder aangewezen? Welk organisatieonderdeel gaat het proces leiden, heeft coördinatiefunctie?

2.5 Ambtelijk draagvlak

Relevante organisatieonderdelen zijn die op de disciplines:

- monumentenzorg
- ruimtelijke ordening, stadsontwikkeling, stedenbouw
- grondbedrijf, vastgoed
- communicatie
- eigen erfgoedinstanties: archieven, musea
- cultuur, recreatie, toerisme
- maatschappelijke ontwikkeling, welzijn, zorg

3 – Potenties

Weeg vraag en aanbod tegen elkaar af, zoek actoren en partners: Vraag uit de samenleving

- maatschappelijke behoefte: inventarisatie van de behoefte aan nieuwe, voor religieus erfgoed passende functies/voorzieningen (zie 3.1)
- Aanbod van religieus erfgoed
- sociale potentie van gebouwen (zie 3.2)
- culturele potenties van gebouwen (zie 3.3)
- economische potenties van gebouwen (zie 3.4)
- bouwkundige potenties: wat zijn mogelijkheden voor gewenste herbestemming (zie 3.5)
- Actoren en partners
- wie zijn actoren/stakeholders? (zie 3.6)
- wie zijn mogelijk partners voor hergebruik/ herontwikkeling? (selecteren uit 3.6)

3.1 Maatschappelijke behoefte

De behoefte dient, afhankelijk van de aard en grootte van de gemeente, voor verschillende ruimtelijke schaalniveaus te worden gepeild: regio – dorp – buurtschap; stad – stadsdeel – wijk – buurt. Onderzoek deze vraag bij alle onder 3.6 staande actoren/stakeholders.

3.2 Sociale potenties

Het gebouw kan een sociale functie (ontmoetingsfunctie, gebruik voor activiteiten e.d.) bezitten voor de samenleving. In veel gevallen zal dit in de bestaande toestand al zo zijn; het gebouw is ‘sociaal kapitaal’. De directe omgeving van het gebouw, het terrein en/of een totaal complex zoals een klooster- of congregatiegebouw kan ook betekenis voor de openbare ruimte in het algemeen bezitten, b.v. als groene oase.

3.3 Culturele potenties

Dit betreft:

- medegebruik of herbestemming voor culturele activiteiten
- toeristische waarde, bijvoorbeeld in het kader van city marketing of meer thematisch zoals ‘bezieningstoerisme’. De mogelijke toeristische waarde kan sterk verschillen.

De ‘oude’ gebouwen appelleren aan een breed publiek en hebben een hoge waarde. Bijvoorbeeld: oude stadskerken Utrecht; landschappelijk mooie regio’s met veelheid aan kerkgebouwen zoals in Groningen en Friesland. Voor andere soorten dient doelgericht een bepaald segment van het publiek aangesproken te worden. Kwantitatief gezien in termen van opbrengst en bezoek zal hun toeristische waarde wel lager zijn. Bijvoorbeeld: kerken uit de wederopbouwperiode in de context van geplande stadsuitbreidingen.

3.4 Economische potenties

Dit betreft de vastgoedwaarde van gebouwen en terreinen. Inzicht hierin is van belang om in het vervolg afwegingen te kunnen maken.

Deze waarde wordt bepaald door factoren als:

- locatie: aantrekkelijkheid van de situatie
- kosten: vanwege bijvoorbeeld onderhoudsstaat van de gebouwen en grondprijs
- functies: (mogelijke) bestemmingen van geheel of onderdelen. Daarnaast moet bezien worden wat het gebouw op zich waard is, mede gelet op de cultuurhistorische staat, en in welke mate het benut kan worden. Zie voor achtergrondinformatie ook hoofdstuk 1.

3.5 Bouwkundige transformaties

Dit betreft het verkennen van stedenbouwkundige en/of architectonische transformatie van (delen van) gebouwen en hun terreinen.

Plaats dit zonodig in een bredere context van plannen ten aanzien van het gebiedsdeel waarin het gebouw ligt en functioneert: stedelijke ontwikkeling, stadsvernieuwing, ‘Vogelaar-wijken’ et cetera.

Er zijn verschillende middelen daarvoor:

- opdracht tot studieontwerpen
- ideeënprijsvragen
- ‘quick scans’ door marktpartijen zoals ontwikkelaars
- ruimtelijke ontwikkelvisies door gemeente zelf

3.6 Actoren en stakeholders

Breng het totale speelveld van actoren/stakeholders in kaart. Dat bestaat uit (een netwerk van):

- kerkgenootschappen (uit inventarisaties 1.1, 1.2 en 1.4)
- regionale en lokale belangenorganisaties, actiegroepen, wijkcomités et cetera
- overheidsdiensten en -sectoren (uit inventarisatie 2.5)
- marktpartijen (ontwikkelaars, corporaties), ook organisaties stadsherstel en kerkbehoud
- culturele instellingen
- maatschappelijke en zorginstellingen

DENK OM MAATSCHAPPELIJKE PARTICIPATIE!

Aandachtspunt: bevorder participatie van alle betrokkenen door

- informatieverstrekking door verschillende media (nota’s, voorlichting, e.d.)
- bij elkaar roepen stakeholders en procesbegeleiding
- ideevorming ook door middel van brainstormsessies, interviews e.d.

4 – Doelstellingen

Formuleer doelstellingen op basis van een analyse en visie:

- analyse van gegevens: wat zijn wel/wat niet haalbare oplossingen/oplossingsrichtingen/scenario's (zie 4.1)
- bepaal welke actoren cruciaal zijn t.a.v. besluitvormingsmacht/ economische macht/eigendom (zie inventarisatie onder 3.6)
- formuleer definitieve gemeentelijke visie en doelstelling t.a.v. behoud religieus erfgoed (zie 4.2)
- bepaal welk rol(len) de gemeente wil en/of kan vervullen; en met inzet van welk bestaand respectievelijk nieuw beleid/ instrumentarium (zie inventarisatie onder 1.5)
- realiseer politieke besluitvorming hierover

4.1 Oplossingsrichtingen en scenario's

Interpretatie en waardering

In deze fase dient de in de stappen 1, 2 en 3 verzamelde informatie geëvalueerd te worden. Het gaat er om een zo helder mogelijke analyse te verkrijgen, die als basis kan dienen voor beleidsvoorstellen en politieke besluitvorming. De evaluatie kan de vorm krijgen van een sterke – zwakte-analyse van alle (kerk)gebouwen, het ontwikkelen van scenario's voor behoud en hergebruik ervan, e.d.

Betekenis/'zachte' waarden van (kerk)gebouwen

Bij het behoud van (kerk)gebouwen dienen vele soorten waarden en potenties tegen elkaar te worden afgewogen.

Dit gebeurt in het spanningsveld van cultuur en economie; en ook private (markt)partijen zullen als uitgangspunt moeten nemen dat een kerkgebouw niet alleen een commercieel object is, maar eerst en vooral maatschappelijk vastgoed.

Hier ligt de kern van het omgaan met het religieuze vastgoed.

Bepaalde soorten waarden en potenties zijn in voorgaande stappen al onderzocht, bijvoorbeeld architectonische en stedenbouwkundige waarden in 1.3, en economische potenties in 3.4. Bij de uiteindelijke afweging is het evenwel van groot belang ook rekening te houden met de betekenis/ de 'zachte' waarden van religieus erfgoed c.q. kerkgebouwen in de lokale samenleving:

- de emotionele waarde
- de symbolische waarde Het welslagen van processen kan daar sterk door bepaald worden.

Onderkennen van deze 'zachte' waarden betekent in feite gebruik maken van al aanwezig draagvlak, respectievelijk het vergroten daarvan!

Scenario's voor (kerk)gebouwen

- voortzetting van bestaand religieus gebruik (hiertoe kunnen ook behoren mede-, neven- of hergebruik door andere kerkgenootschappen)
- nevenbestemming (hiertoe kan ook behoren meervoudig (multifunctioneel) gebruik)
- behoud van het (kerk)gebouw en passende herbestemming
- wijziging van het (kerk)gebouw en passende herbestemming
- behoud van het (kerk)gebouw met niet-passende herbestemming
- wijziging van het (kerk)gebouw met niet-passende herbestemming
- gedeeltelijke sloop van het (kerk)gebouw
- volledige sloop van het (kerk)gebouw

Participatiemogelijkheden gemeentelijke overheid daarin

- gemeente als eigenaar-gebruiker: het geheel of gedeeltelijk in eigendom overnemen van een (kerk) gebouw voor eigen activiteiten, bijvoorbeeld burgerloket voor dorp of stadsdeel
- gemeente als gebruiker: vaste huurder voor eigen activiteiten
- gemeente als directe subsidieverstrekker: voor monumenten de geëigende plus eventueel uitgebreide subsidieregelingen; voor niet-monumenten bijvoorbeeld ondersteuning in onderhoud en herstel voor de als 'beeldbepalend', 'cultuurhistorisch waardevol' of anderszins als 'bijzonder' aan te duiden (kerk) gebouwen
- gemeente als indirecte subsidieverstrekker: ondersteuning van plaatselijke of regionale stichtingen tot behoud en beheer van religieus erfgoed
- gemeente als stimulator van gebruik: (financiële) ondersteuning van culturele of maatschappelijke organisaties die voor hun activiteiten gebruik maken van een (kerk)gebouw, als eigenaar of als huurder.

4.2 Gemeentelijke visie

Geef definitief antwoord op de al onder 2.4 gestelde vragen, te weten: Is er een door brede raadsmeerderheid gedeeld inzicht en politieke wil tot pro-actief beleid? Kunnen, op basis van de analyse onder stap 3, nu een meer definitieve visie, beleid en doelstellingen worden geformuleerd? Wie wordt de verantwoordelijke project- of programmawethouder, en welk organisatieonderdeel gaat het proces coördineren? Bij het formuleren van visie, beleid en doelstellingen dient een keuze te worden gemaakt voor een of meerdere van onderstaande mogelijkheden:

- principiële keuze voor een of enkele van de onder 4.1 genoemde scenario's
- opstellen van breed beleid
- een algemeen 'strategisch plan' voor het totale religieus erfgoed
- aparte deelplannen voor individuele (kerk)gebouwen. Voorts dienen principiële uitspraken gedaan te worden voor de mate en de vorm van de gemeentelijke participatie.

Afhankelijk van de keuze is politiek gezien sprake van een raadsverantwoordelijkheid bij breed beleid, en een collegebevoegdheid voor aparte (deel)plannen en/of scenario's binnen reeds bestaande financiële en/of ruimtelijke beleidskaders.

5 – Instrumentatie

Concretiseer de gemeentelijke rol:

- bedreigd erfgoed daadwerkelijk beschermen – door middel van aanwijzing tot monument (zie 5.1) – door middel van het bestemmingsplan (zie 5.2) – door middel van aankoop door gemeente (zie 5.3)
- aanpassen bestaand beleid/instrumentarium, en/of:
- ontwikkelen nieuw beleid/instrumentarium (zie 5.4)

5.1 Aanwijzing tot monument

De uit de onder 1.3 gehouden inventarisatie voortkomende hoogst gewaardeerde (kerk)gebouwen kunnen worden aangegeven als gemeentelijk monument.

Met name als het interieur van hoge waarde is bevonden, is aanwijzing tot monument gewenst.

Met al het andere instrumentarium is er namelijk uitsluitend de mogelijkheid invloed uit te oefenen op veranderingen aan het beeld van het exterieur.

In bijzondere omstandigheden kan aanwijzing van delen van kerkgebouwen of complexen een goed middel zijn.

Bijvoorbeeld: alleen een kerktoren als landmark, alleen het eigenlijke kerkgebouw en niet ermee verbonden dienstwoningen, van een groot kloostercomplex alleen de meest beeldbepalende delen et cetera.

Door aanwijzing kan voor zulke (kerk)gebouwen aanspraak worden gemaakt op (reeds bestaande of nieuw te creëren) subsidieregelingen voor gemeentelijke monumenten.

5.2 Bescherming middels bestemmingsplan

Minder hoog gewaardeerde (kerk)gebouwen kunnen middels het bestemmingsplan worden beschermd tegen ongewenst hergebruik of sloop zonder meer.

Dit kan door zulke gebouwen aan te duiden als 'beeldbepalend' of 'cultuurhistorisch waardevol', met eraan gekoppeld beschermende planvoorschriften.

Er kan worden vastgelegd dat allerlei volumeuitbreidingen door aanbouw of door terreinbebouwing alleen mogelijk zijn via een apart op te stellen ontwikkelingsvisie, onder voorwaarde dat hergebruik/herontwikkeling/herbestemming passend is en rekening houdt met de waarden van het religieus erfgoed.

5.3 Aankoop door gemeente

Zoals al in de inleiding gezegd zal in principe de gemeentelijke overheid daarmee terughoudend zijn.

Aankoop van (delen) van gebouwen en complexen zal altijd verband houden met het erin huisvesten van eigen activiteiten, zoals genoemd onder 4.1.

5.4 Ander beleid en instrumentarium

De onder 5.1 t/m 5.3 genoemde maatregelen worden noodzakelijkerwijze op objectniveau toegepast.

Algemeen beleid en instrumentarium doen (ook) op categoriaal niveau uitspraken, het gehele religieus erfgoed betreffende zoals het onder 1.1 is geformuleerd. Afhankelijk van de onder 4.2 gemaakte keuze voor de visie inclusief de gemeentelijke participatie dienen het van toepassing zijnde beleid en instrumentarium te worden aangepast.

Als dit geheel ontbreekt zal dit moeten worden ontwikkeld. Enkele voorbeelden:

- monumentenbeleid en -verordening: aanpassen c.q. uitbreiden of opstellen als de gemeente verordening en beleid nog niet heeft; dit biedt mogelijkheden op objectniveau maar ook op gebiedsniveau via de aanwijzing tot beschermd stads- en dorpsgezicht
- ruimtelijke instrumentarium: aanpassen in het algemeen door gewenst hergebruik/herontwikkeling/ herbestemming van religieus erfgoed als standaard op te nemen in alle bestemmingsplannen; meer specifiek gebiedsgewijs of voor deelplannen aparte ruimtelijke ontwikkelingsvisies
- architectuurbeleid (indien aanwezig): de gemeente kan als doel kiezen bewust hoge ontwerp kwaliteit na te streven, bijvoorbeeld door het stimuleren van en opdracht geven aan jonge talentvolle ontwerpers; religieus erfgoed is een dankbaar 'studieonderwerp' hiervoor
- financiering/subsidiëring: aanpassen en/of uitbreiden

6 – Beheer

Maak afspraken over het beheer en de samenwerking met partners en actoren:

- beheerfase van eigendom
- looptijd (mede)gebruik religieus erfgoed
- looptijd financiële bijdrage
- samenwerking met partners en actoren

7 – Evaluatie

Zorg voor evaluatie op basis van monitoring:

- monitoring beleid/instrumentarium
- evaluatie beleid/instrumentarium: termijn bepalen, afhankelijk van de complexiteit kort of juist langer
- eventueel bijstelling van beleid/instrumentarium

ir. Gertjan van der Harst
dr. ir. Kees Doevendans
drs. Lydia Jongmans
drs. Brigitte Linskens
dr. Arie de Groot

Bron

Lydia Jongmans, Arie de Groot, Brigitte Linskens, *Handreiking religieus erfgoed voor burgerlijke en kerkelijke gemeenten, van kerkelijk gebruik tot herbestemming*, VNG en VBMK, Leiden 2008

De gehele Handreiking is te downloaden op de site van de VNG en de VBMK.

- ▶ [vng/files/publicaties/2017/handreiking_religieus_erfgoed_voor_burgerlijke_en_kerkelijke_gemeenten.pdf](https://vng.files/publicaties/2017/handreiking_religieus_erfgoed_voor_burgerlijke_en_kerkelijke_gemeenten.pdf)
- ▶ vbm.kenniskbank.nl

VBMK
VERENIGING MONUMENTALE
BEHEERDERS KERKGEBOUWEN
